

ніжинського замку. Замість С. Шаховського цю посаду отримав Михайло Михайлович Дмитрієв [7, с. 365]. Брак джерел в архівах України та неможливість опрацювання матеріалів російських архівів через українсько-російську війну не дає нам повноцінно з'ясувати причину зміни ніжинського воєводи.

Отже, С. Шаховський на посаді ніжинського воєводи пробував майже 4 роки. У цей період Ніжин витримав одну облогу фортеці та декілька боїв поблизу, але згадок про її ремонт чи реконструкцію немає. Вочевидь, таких робіт не проводили, оскільки в разі втрати фортеці й повернення під владу Гетьманщини її могли використати проти московського війська. Перший ніжинський воєвода, який виконував покладені на нього функції та стежив за дотриманням волі царя на підвладній йому території, був інструментом у процесі інкорпорації українських земель до Московського царства, зокрема Ніжинського полку з його найміцнішою фортецею в м. Ніжині.

ПОСИЛАННЯ

1. Акты Московского государства, изданные императорскою академией наук / под редакцией Д.Я. Самоквасова. – Т. 3. – СПб.: Типография императорской академии наук, 1901. – 674 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далі – АЮЗР). – Т. V. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1867. – VIII + 335 с.
3. АЮЗР. – Т. VI. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1869. – IV + 280 с.
4. АЮЗР. – Т. VII. – СПб.: В типографии В.В. Праца, 1872. – VI + 398 с.
5. АЮЗР. – Т. XV. – СПб.: Типография А. Катанского и Ко, 1892. – X + 462 с.
6. Барсуков А.П. Списки городских воевод и других лиц воеводского управления Московского государства XVII столетия. – СПб., 1902. – 614 с.
7. Дополнения к тому III-му Дворцовых разрядов. – СПб., 1854. – 484 с.
8. Переписка Нежинского воеводы Ивана Ивановича Ржевского с Московским Правительством 1665–1667 гг. – Чернигов: Земская типография, 1901. – 62 с.
9. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687): Матеріали до укр. дипломатарію / Упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – Київ – Львів: НТШ, 2004. – 1087 с.
10. Уривалкін О. Загадки історії. Лівобережна Україна та Ніжинський полк з сер. XVII – до кін. XVIII ст. – К.: ТОВ Наука-сервіс, 2001. – 276 с.
11. Чернігівщина – енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – 1006 с.

Железко К.А. Нежинская крепость за воеводства Семена Шаховского 1659–1663 гг.

Статья посвящена истории нежинской крепости во времена воеводства С. Шаховского. Отдельный акцент сделан на военные события, связанные с крепостью.

Ключевые слова: нежинская крепость, воевода, казаки.

Zheliezko K.A. Nizhyn fortress for the province of Semen Shakhovskiy 1659–1663

The article is devoted to the history of Nizhyn fortress in times of S. Shakhovskiy province. A special emphasis on military events related to the fortress is made.

Key words: Nizhyn fortress, voievoda, cossacks.

J

26.02.2017 р.

УДК 94(477):342.518«1687»

В.В. Мамалага

СПРОБА ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЯ ПРОВЕДЕННЯ КОЛОМАЦЬКОЇ РАДИ 1687 Р.

У статті зроблено спробу локалізації місця, де 25 липня 1687 р. було проведено козацьку раду, на якій гетьманом Війська Запорозького обрано Івана Мазепу.

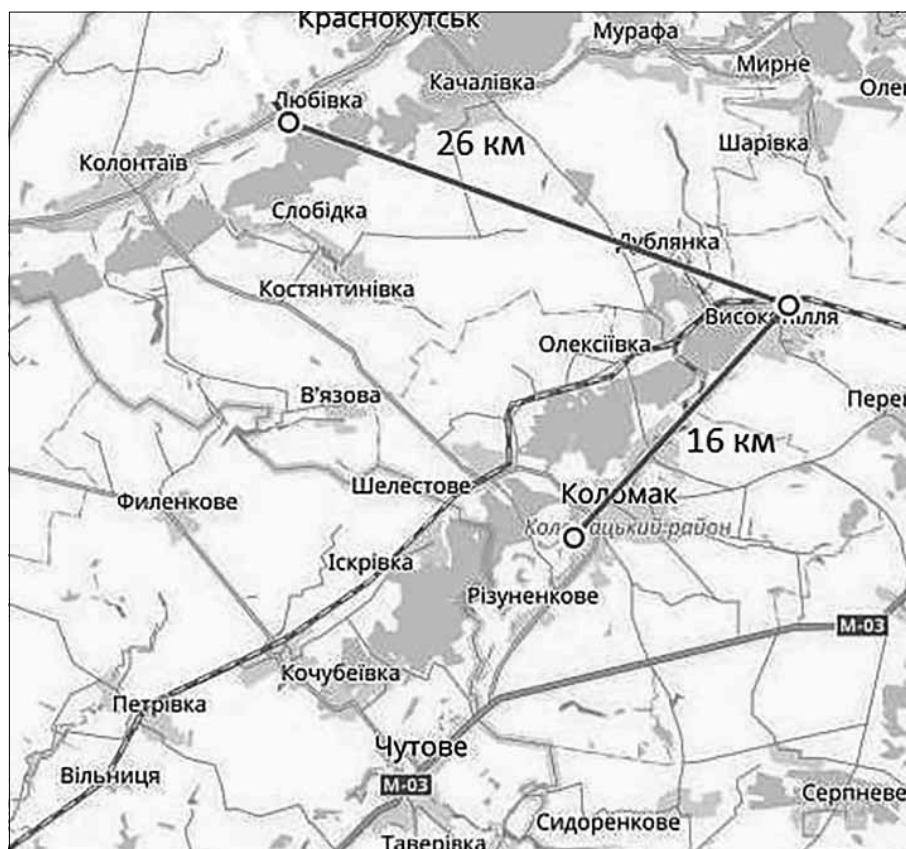
Ключові слова: Коломацька рада, І. Мазепа, р. Коломак, Кримський похід, вибори гетьмана, 1687 р.

Не потребує доведення важливість географічної складової в історичній науці. Без географії історія перетворюється на може й повчальну, але казку. Історичні події та явища ніби «повисають» в «безповітряному просторі». Відсутність конкретної географічної локалізації може «розмазати» історичну проблему по мапі, що, в значній мірі, викривить та спотворить її сутність та значення. Наскільки б далеким від реальності стало розуміння подій переломного етапу Столітньої війни, якби історики не знали, що Карл VII був коронований в Реймсі, куди його по захопленні англійськими завойовниками землям провела Жанна д'Арк, а вказували лише, що це сталося в Шампані. Або яку б цінність мав археопарк НІКЗ «Гетьманська столиця» «Цитадель Батуринської фортеці», якби він був створений на місці заміської резиденції гетьмана І. Мазепи Гончарівки, адже ще до 1995 р., до початку ґрунтовних археологічних досліджень, вважалось, що центр історичного Батурина знаходився саме там [1, с. 410].

Отже, зайвим буде додаткове обґрунтування того, що належна увага до географії має бути при вивченні всіх без виключення історичних подій та явищ.

У 2017 р. виповнюється 330 років від дня обрання гетьманом Війська Запорозького Івана Степановича Мазепи. Всім відомо, що ця подія відбулась 25 липня (за юліанським календарем) під час козацької ради на річці Коломак. Численні біографи І. Мазепи різних часів так вказують місце, де відбулась одна з найважливіших подій в житті їхнього героя: «...на Коломаку скликано військовою раду» (О. Оглоблін) [2, с. 30]; «... в польовому таборі біля Коломака (Б. Кентержинський) [3, с. 159]; «Місцем дії був берег р. Коломак» (Б. Крупницький) [4, с. 59]; «...табір розташовувався над річкою Коломак» (Т. Таїрова-Яковлева) [5, с. 29]; «...під час виборів 25 липня 1687 р. біля ріки Коломаку» (С. Павленко) [6, с. 65].

Достатньо великий масив джерел, на який спираються дослідники, – від діловодної документації Гетьманщини та Московської держави до щоденника очевидця подій, шотландця на російській службі Патріка Гордона та повідомлень європейської преси – не залишає варіантів для різночитань: Рада справді відбулась на Коломаку. Але річка Коломак, починаючись від села Високопілля у Харківській області і впадаючи у Ворсклу біля Полтави, має протяжність більше 100 кілометрів. Де ж саме відбулась Коломацька Рада? Чомусь дослідники й до тепер не намагались відповісти на це питання. Через таку неува-

Мапа 1. Околиці річки Коломак

гу істориків в науково-популярній літературі закріпилося нічим не підкріплене твердження, що Рада відбулась в районі сучасного смт. Коломак Харківської області. Мабуть, вперше подібне твердження фігурує в авторитетній «Історії міст і сіл Української РСР» [7, с. 311]. З яких міркувань виходили автори енциклопедії – не відомо. На нашу думку, не виключено, що з простої ідентичності назв річки та селища.

Метою даної роботи є більш точна локалізація місця проведення Коломацької Ради.

Коломацька Рада, безумовно, виділяється з-поміж подібних до себе заходів. Зокрема, й тим, що тут при виборах гетьмана не було представників вищої церковної влади [2, с. 30]. Але найбільше, що кидається в очі, це те, що Коломацька рада (якщо прийняти вірною версію її проведення в районі смт. Коломак) була єдиною за всю історію елекційною радою, яка була організована за межами Гетьманщини. В кінці XVII ст. населений пункт Коломак перебував у межах території Охтирського слобідського полку. Звісно ж, обрання гетьманів у вигнанні виносямо за дужки. Стверджувати однозначно, наскільки принциповим було питання обрання гетьмана саме на території Гетьманщини для тогочасного українського «політичного народу», поки що зарано. Але достовірним є факт спроб московського уряду нав'язати гетьманам проведення їхньої «інавгурації» обов'язково в царських палатах у Москві. А ще категоричне намагання з боку гетьманів під

будь-якими приводами уникнути цього. Тільки після підписання Глухівських статей 1669 р., які є багато в чому кроком назад для експансіоністських устремлінь Москви, з огляду на принциповий опір, царський уряд більше не наполягає на цій вимозі [8, с. 33]. Отже, символічність процедур при утвердженні гетьманської влади загалом мала велике значення, а наведений суміжний аспект хоча й не прямо, але вказує, що й місце обрання гетьмана на «своїй території» могло бути принциповим питанням. Викладені міркування змушують шукати місце Коломацької ради дещо південніше, на землях Гетьманщини.

На щастя, ми маємо джерела, які містять конкретну інформацію, що дозволить встановити місце проведення Коломацької ради і без розмірковувань про навколо політичні колізії кінця XVII ст.

Головним джерелом є унікальний щоденник очевидця коломацьких подій, шотландця на ро-

сійській службі Патрика Гордона. Важко не погодитись зі словами Теодора Мацьківа: «Спогади Гордона мають неабияку вартість, бо він записував усе, що бачив або чув без особливих почувань» [9, с. 31]. Професійний військовий, він ретельно зафіксував майже всі переходи війська під час походу 1687 р. з наведенням пройдених відстаней та прив'язкою до географічних об'єктів. За допомогою цих даних не важко встановити справжнє місце проведення Коломацької ради.

Проти загальноприйнятої версії говорить і те, що при описі Коломацької ради і табору, де вона відбулась, П. Гордон нічого не згадує про поселення Коломак, яке було вже на той час значним населеним пунктом, хоча зазвичай наявність таких пунктів біля розташування табору ним відмічається. За даними Д. Багалія, на 1686 р. в Коломаку проживало тільки чоловічої статі козацького стану 230 осіб [10, с. 561].

П. Гордон вказує, що військо 20 липня виступило до річки Коломак, а про прибуття наступного дня на місце майбутніх подій повідомляє так: «Наведя гати или переправы, мы перешли ручей и разбили стан в круглом вагенбурге на дальнем, возвышенном берегу» [11, с. 145]. Отже Рада відбулась на правому, північному березі р. Коломак.

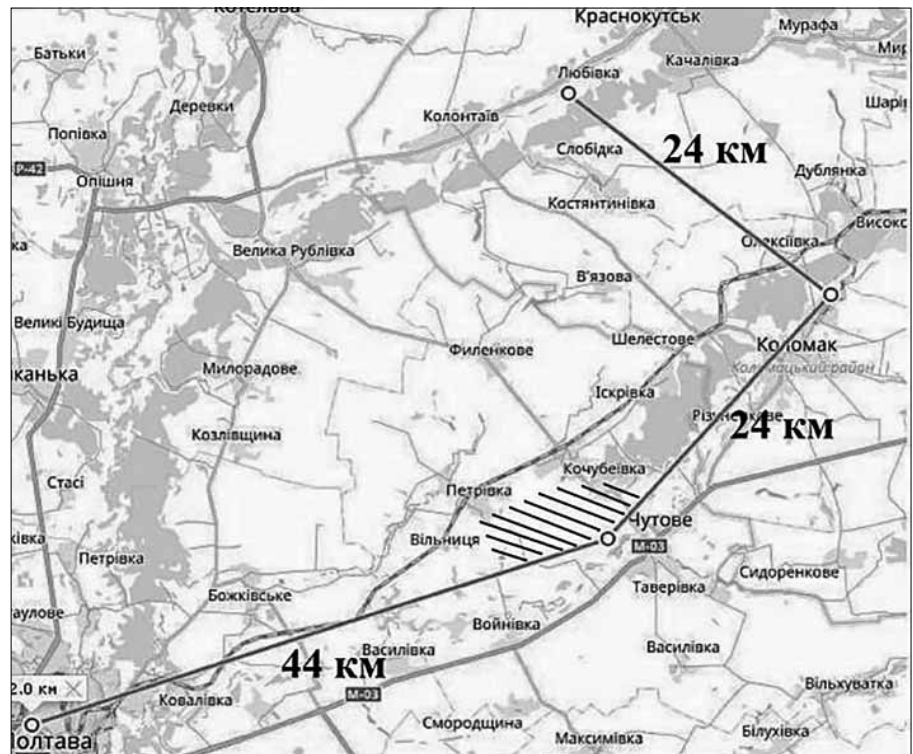
Тепер розглянемо, як рухалось військо до та після Ради. Найближча беззаперечна прив'язка на маршруті до Коломаку – це місце впадіння р. Лип'янки в р. Орель; на цьому відрізьку військо зробило шість переходів [11, с. 144–145].

Значно ближча прив'язка до статичного об'єкта на шляху після Ради – всього в двох переходах. «Мы прошли на восток вдоль р. Коломак около двух миль, а затем на с.-з. до р. Мерла 2 мили и стали в круглом вагенбурге напротив деревни Лобшова, между Колонтаевом и Красным Кутом» [11, с. 151]. Невідомо, які саме милі використовує П. Гордон, адже на той час в Європі їх існувало 46 різновидів, причому різниця між їх розмірами могла складати до десятка разів. Але для виконання нашого завдання не принципово, яку одиницю довжини використовує П. Гордон; прийнявши милю за умовну одиницю, не складно обійти цю проблему.

В наведеному описі однозначно вказується, що відстань, пройдена уздовж берега Коломаку, приблизно дорівнює відстані, пройденій від р. Коломаку до р. Мерли – 2 умовні одиниці. Але на Mapі 1 добре видно, що відстань навіть від витoku р. Коломаку до найвіддаленішої до нього точки сучасного смт. Коломак помітно менше навіть найкоротшої відстані між річками Коломак та Мерла, не говорячи вже про відстань від витoku р. Коломаку до вказаного П. Гордоном Лобшова (безумовно, це теперішня Любівка, яка розташована якраз посередині між Колонтаївом та Краснокутськом). До того ж, немає ніяких підстав стверджувати, що військо повернуло до р. Мерли тільки дійшовши до витoku р. Коломаку. П. Гордон, який зазвичай вказує місця витоків та впадінь річок на своєму маршруті, в цьому випадку мовчить, тому можна сміливо стверджувати, що місце повороту було значно нижче за течією річки. А, отже, можна впевнено припускати, що і Рада відбулась значно південніше території сучасного смт. Коломак.

Військо рухалось від р. Коломаку до берега р. Мерли в район Лобшова в північно-західному напрямку. Визнаючи, що П. Гордон міг вказати напрямок приблизно, допускаючи похибку в один-два румба як в західному, так і в північному напрямку, відкладемо на Mapі 2 відстань в зворотному (південно-східному) напрямку від берега р. Мерли до р. Коломака. Тобто поворот від р. Коломаку військо зробило приблизно в районі північної околиці смт. Коломак.

Далі відкладаємо аналогічну відстань уздовж берега р. Коломаку; на щастя, він на цьому відрізку має достатньо пряме русло. Результат вказує на район, в якому і була проведена Коломацька рада – берег р. Коломаку навпроти сучасного смт. Чутове Полтавської області.

Mapa 2. Заштриховано пропонуваній район локалізації місця Коломацької ради

В своєму щоденнику П. Гордон залишив додаткову інформацію для підтвердження нашої гіпотези: «Мы выступили к р. Коломак... это в 4 милях от города Полтавы» [11, с. 145]. А пропонуваній район локалізації Коломацької ради знаходиться від Полтави якраз на відстані приблизно в 4 прийняті нами умовні одиниці.

Літопис С. Величка каже про місце Коломацької ради так: «Головні ж московські й козацькі війська, що були на Коломаку, де брід Буцького... потім... учинили вони для вибрання нового гетьмана чорну, чи загальну, раду, виїхавши зі свого обозу в поле на простір» [12, с. 345].

Полтавський краєзнавець Іван Юхно, посилаючись на свідчення місцевих старожилів, стверджує, що брід Буцького знаходився саме поблизу Чутового і на основі цієї інформації висуває гіпотезу, що Коломацька рада пройшла саме в тому районі [13, с. 22]. І хоча до тверджень старожилів завжди треба ставитись дуже обережно та піддавати їх потрійній перевірці, наші результати підтверджують вказану гіпотезу, а, отже, і свідчення чутівських старожилів є додатковим аргументом на користь результатів даної роботи.

Насамкінець треба зазначити, що невелика похибка, можливо закладена П. Гордоном при визначенні напрямку руху від р. Коломаку до р. Мерли, вкладається в похибку, яку дає загальний великий розмір табору. На момент початку походу в загалом більш ніж 100-тисячному війську тільки у Великому полку було близько 10 000 возів [14, с. 274]. І хоча за час невеликого походу чисельність матеріальних засобів та живої сили суттєво скоротилась, в тому числі за рахунок відправленого у напрямку

Січі 30-тисячного корпусу Л. Неплюєва та Г. Самойловича, все одно табір мав бути розтягнутий не на один кілометр [Востоков, К.С. с. 277]. Це в цілому заважає точніше встановити місце проведення Коломацької ради. З огляду на наступне свідчення П. Гордона – «... разбили стан в круглом вагенбурге на дальнем, возвышенном берегу; бояре Ал. Семен. Шеин и кн. Влад. Дмитр. Долгорукий стояли справа от нас, а гетман и боярин князь Константин. Осип. Щербатов – по левую руку, со своими войсками в круглых вагенбургах» [11, с. 145] – можна тільки вказати, що Коломацька рада, швидше за все, відбулась в південній частині пропонуваного району.

ПОСИЛАННЯ

1. Коваленко В. З історії формування Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин / В. Коваленко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. пр. – Київ, 2016. – Вип. 25. – С. 410–419.
2. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк – Париж – Торонто: Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України – Ліги Визволення України, 1960. – 412 с.
3. Кентржинський Б. Мазепа / Б. Кентржинський. – К.: Темпора, 2013. – 496 с.
4. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Б. Крупницький. – К.: Грамота, 2008. – 352 с.
5. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2013. – 403 с.
6. Павленко С. Іван Мазепа / С. Павленко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 416 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область [Голова ред. колегії П.Т. Тронько]. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. – 1086 с.
8. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 271 с.
9. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709 / Т. Мацьків. – Мюнхен, 1988. – 287 с.
10. Багалей Д. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства / Д. Багалей. – М.: Императорское общество Истории и Древностей Российских при Московском университете, 1887. – 634 с.
11. Дневник, 1684–1689 / Патрик Гордон; пер. с англ., стаття і примечания Д.Г. Федосова; [отв. ред. М.Р. Рыженков]. – М.: Наука, 2009. – 339 с.
12. Величко С. Літопис: В 2 т. – Т. 2 / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 647 с.
13. Юхно І. «Коломацькі статті» підписані поблизу Чутового / І. Юхно // Полтавський вісник. – 24 серпня 2012. – № 34 (1206). – С. 22.
14. Востоков А. К истории первого крымского похода. / А. Востоков // Киевская старина, 1886. – № 2. – С. 267–278.

Мамалага В.В. Попытка локализации места проведения Коломацкой рады 1687 р.

В статье предпринята попытка локализации места, где 25 июля 1687 г. была проведена казацкая рада, на которой гетманом Войска Запорожского был избран Иван Мазепа.

Ключевые слова: Коломацкая рада, И. Мазепа, р. Коломак, Крымский поход, выборы гетмана, 1687 г.

Mamalaha V.V. Attempt of localization of the venue of Kolomak meeting in 1687 year.

In article an attempt of localization of the place where the Cossack Council has been carried out on July 25, 1687 on which hetman of Zaporizhian army Ivan Mazepa has been elected, is made.

Key words: Kolomak meeting, I. Mazepa, river Kolomak, the Crimean campaign, elections of the hetman, 1687.

29.02.2017 р.

J

УДК 94(477):631.11(347.962)«16/17»

Л.В. Лесик

ЗЕМЕЛЬНІ ВОЛОДІННЯ НІЖИНСЬКОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ XVII–XVIII СТ.

В дослідженні визначено межі міста Ніжина XVII–XVIII ст., що були закріплені грамотою на надання місту магдебурзького права. Також визначено перелік сіл, що знаходилися у володінні магістрату, що підтверджувалося іншими конфірмаційними універсалами. Наведено приклади про належність магістратських сіл іншим власникам, обкладення таких сіл податками.

Ключові слова: Ніжин, магістрат, село, ранг.

Головним аспектом у вивченні минулого українського міста є його територія. Визначення меж цієї території – одна з підвалин розвитку самоврядних міст. Вони устанавлювалися із запасом, адже місто розросталось, надаючи землі у користування міщанам для господарських потреб (городини, сіножаті та інше).

Початок дослідження самоврядування українських міст поклали М. Владимирський-Буданов, О. Кістяківський, В. Антонович. Продовжили та поглибили цей напрямок Д. Багалій, М. Василенко, О. Лазаревський, Д. Міллер, П. Клименко, В. Дядиченко, О. Компан, Г. Швидько та інші [1]. Їх плідна робота оформилася у низку праць, яка висвітлює організацію самоврядування на магдебурзькому праві, діяльність міської влади та життя міщанських громад протягом другої половини XVII – XVIII ст. на терені Лівобережної України.

Проте деякі питання залишилися поза увагою дослідників, серед яких слід згадати проблему земельних володінь Ніжинського міського магістрату. Основним завданням нашої роботи є визначення меж цих земель та сіл, що належали до Ніжинського міського магістрату.

Вперше межі Ніжина та закріплення за ним певних територій були визначені при наданні місту права на самоврядування. Магдебурзьке право передбачало виділення земель на потреби міського уряду та міста, що чітко окреслили межі міста. Розподілом нижче згаданих ґрунтів займався підсудок Смоленський, ревізор його величності Ієронім Цеханович, який і здійснив ґрунтові надання Ніжину 26 травня 1624 р. Так, у копії грамоти Яна-Казимира, зробленої у XVIII ст., знаходимо запис про те, по яких межах проходить кордон міських ґрунтів, наданих разом із магдебурзьким правом: «Граница тех ґрунтов меских нежинских починается от двух девиц речок, где те речки девицы разбились и граничат Носовку с Нежином от коли граница нежинская идет одной девицей Кропивной речки и наоблизна которая с Крапивной сходит и там же обе в усть впадает реке Остер, далее по болоту Плоское болотом Плоским в гору с одной стороны того болота к дороге Черниговской ниже Нежина и болотом Плоским к Чернигову идучи та дорога до речки Смолянки, Смолянка до Сацевой рудки аж до ґрунту Колчевского и мимо буду Якова Нема суходолом до Березовой речки, а рыбаца о границе с Сиволожем городыщем, от рыбаца в реку Устрь, мимо Печи лес, з Печей лесов в Химовку речку, тая Химовка идет аж под татарскую могилу про-